

גם את התקיפה של אשת פוטיפר, שעליה נמסר בסמוך לתיאור יופיו, מבינים חז"ל כמעין עונש, מידה כנגד מידה: "וַתֵּשֶׂא אֶשֶׁת-אֲדֹנָיו אֶת-עֵינֶיהָ אֶל-יוֹסֵף (לט, ז), מה כתיב למעלה מן הענין? וַיְהִי יוֹסֵף יָפֵה-תֵאֲרָ וַיְפָה מַרְאֶה" (בר"ר פז, ג). מי שמתנהג ביוהרה ובגדרנות יביא על עצמו אסון, ויגרור עליו אויב רב-עוצמה. הטיעון המקומם, שיופיו של יוסף הוא שגרם לפיתוי התוקפני אינו שונה מטיעונים דומים הנשמעים עד היום, ולפיהם קורבנות לאלמוות מינית הביאו על עצמם את אסונם בהתנהגותם.

ועוד בענין יופיו של יוסף, מדרש אחר מספר, שכשירדו למצרים, תהו האחים איפה יוסף ושאלו: "יוסף אחינו יפה תואר ויפה מראה, שמא הוא בקובה של זונות" (תנחומא מב, ח). כאן יופיו המיוחד של יוסף (ולא גדרנותו) מעוררת את החשד שמא הוא משמש בזנות.

"הוא אמר, היא אמרה": מה קרה בין יוסף ובין אשת פוטיפר

חז"ל ביקשו להבין מה אירע בסצינת הפיתוי (ושמא נאמר, נסיון האונס) של אשת פוטיפר. מדרש נועז מביא מחלוקת של שני רבנים על הפסוק: "וַיְהִי כִּהְיוֹם הַזֶּה וַיָּבֵא הַבַּיִתָּה לַעֲשׂוֹת מְלֹאכְתּוֹ וַאֲיֵן אִישׁ מֵאֲנָשֵׁי הַבַּיִת שֵׁם בְּבִית" (לט, יא). רב יהודה מבין את האמירה "וַאֲיֵן אִישׁ" כלשונה, ומסביר שאיש לא היה בבית מפני שהכול יצאו לחגוג ("יום זיבול לנילוס היה"), ויוסף נשאר בבית. ואילו רב נחמיה אמר שהיה זה יום תיאטרון וכולם הלכו לראות, ורק יוסף נשאר בבית "לַעֲשׂוֹת מְלֹאכְתּוֹ", רב שמואל בר נחמן מבין את דבריו של רב נחמיה כרומזים לכך, שיוסף דווקא התכוון לשכב עם אשת פוטיפר! הדבר נמנע רק מפני שהוא נכשל בתפקודו המיני. זאת לומד הדרשן מהמילים "וַאֲיֵן אִישׁ", כלומר, גבריותו ניטלה ממנו:

רבי שמואל בר נחמן אמר: לעשות מלאכתו ודאי [=התכוון לזנות עם אשת פוטיפר], אלא "וַאֲיֵן אִישׁ" – בדק את עצמו ולא מצא עצמו איש.

דבר אחר – רבי שמואל אמר: נמתחה הקשת וחזרה הה"ד "וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קֶשֶׁת" (מט, כד) – קשיותו (בר"ר פז, ז).⁴

קריאות מגדריות חדשות בסיפורי יוסף

ההתייחסות למגדריות מורכבת של יוסף שנמצאת כבר במקרא, עלתה על פני השטח במפורש ונידונה במדרשי חז"ל. זוהי דוגמה אופיינית לשימוש של רבותינו הקדמונים בדברי מקרא כדי לברר סוגיות חיים מעמיקות ומטרידות. כבר הקדמונים היו מודעים לכך, שיש מי שהמגדר שלהם אינו תואם לגמרי את מינם הביולוגי. הם השתמשו בכלי של המדרש כדי לקרוא באופן יצירתי ומעורר את התורה ולמשמע אותה.

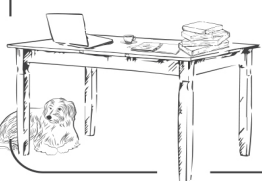
דוגמה לכך היא המשוררת היהודייה-גרמנייה אלזה לסקר שילר (1869-1945). היא השתמשה בדמות שבדתה בשם "הנסיך יוסף" ממצרים כדי לבדוק את הזהות המגדרית וגם הלאומית שלה. היא אף התחפשה לנסיך יוסף ודיברה בשמו באופן שרומז, בית היתר, לדמות המקראית.

משוררת אחרת שהשתמשה בדמותו של יוסף כדי לבחון את גבולות המגדר וגדרותיו, ובאופן מפתיע למדי, היא נורית זרחי (נולדה ב1941). לפי שירה, "היא יוסף", יוסף אכן היה בת, אלא שאימו גידלה אותו כבן. כך ניתן להסביר אירועים מוזרים בחייה, למשל הבריחה מאשת פוטיפר או העובדה שיוסף מרבה לבכות... החריגות של

⁴ אובדן "קשיותו" של יוסף הוא זה שמנע ממנו לחטוא בחטא שנתכוון אליו. גם מדרש זה מעמיד בספק את גבריותו של יוסף. בהמשך מובא מדרש מפתיע של רב יצחק המצטט אף הוא מתוך ברכת יעקב ליוסף:

ר' יצחק אמר: נתפזר זרעו ויצא דרך צפרניו שנאמר: "וַיִּפֹּזוּ זְרָעֵי יְדִיר" (שם). רב הונא בשם רבי מתנא אמר: איקונין של אביו ראה וצגן דמו, דכתיב: "מִשֶּׁם לֶחֶם אֶבֶן שְׂרָאֵל" (שם). מי עשה כן? "מֵאֵל אֲבִיךָ וַיַּעֲזְרֶךָ" (שם, כה) וגו' "בְּרַכְתָּ שְׂדֵיךָ וְרָחֵם", [כלומר] ברכתא דאבוק ודאמך [=ברכות אביך ואמך] (שם).

רב יצחק מביא גרסה אחרת לחוסר האונים המיני של יוסף, לדידו הייתה זו דמותו של יעקב ("איקונין של אביו"), שהופיעה לו באמצע מעשה, ציננה את דמו הגועש, וגרמה שזרעו (כך הוא מבין את "זרעי", שבברכת יעקב ליוסף) התפזר מציפורני ידיו. קשה שלא לזהות ממד אדיפלי במדרש על יוסף הנפגש בדמותו של אביו בהיותו במיטתה של אשת פוטיפר. האב הגדול מופיע בסיטואציה הסקסואלית, מסרס את בנו ונוטל את גבריותו דיון במדרש זה ובמקבילתו הבלית, שמדגישה דווקא את שליטתו העצמית של יוסף בספרו של יהושע לוינזון, **הסיפור שלא סופר**, ירושלים 2005, 276.

יוסף נובעת, לפי קריאתה של זרחי, מזהותו המגדרית המעורפלת, והיא זו שכפתה עליו חיים של הסתרה והתחפשות. להלן ראשית של השיר וסופו:

יוֹשֶׁבֶת רַחֵל בְּאֵהָל
קוֹצֵת שְׁעַר אַחַר קוֹצֵה תְּאֵסֶף.
לְהַבְיֵא תַחַת כַּפֹּת מְשִׁי
אֶת שְׁעַר בְּתֵה הַקְּטָנָה הִיא יוֹסֵף.

[...]

חֲלוֹמוֹת יִצְלוּךְ בְּתִי,
חֲלוֹמוֹת יִפְלוּךְ לְבוֹר,
וְרַחֵל יִמְיָה קִצְרִים
מִכְדֵי סוּד בְּתֵה לְפִתֵר.

יוֹשֶׁבֶת הַקְּטָנָה בְּאֵהָל
מִקְשִׁיבָה בְּנְשִׁימָה עֲצוּרָה.
בְּנִגְלָה הִיא נְעַר,
וּבְנִסְתֵר נְעָרָה.⁵

ייתכן שזרחי בחנה באמצעות השיר את השאלה, האם בכדי להיות יוצרת גדולה, אישה צריכה להימנע מלהציג עצמה ככזו.

*

קדמונינו לא היססו להתייחס לתופעות מורכבות בתחום הזהות המגדרית, גישתם של הראשונים אולי לא הייתה פתוחה כלפי אפשרויות שונות של הזהות מינית, אולם הם הכירו במגוון זהויות והזהויות ואף התייחסו במישור ההלכתי לטומטום ולאנדרוגינוס. כיום, כשנשים אנשים רבים מתמודדים עם שאלות של זהות מינית מורכבת, נוכל לשאת עינינו אל יצירתם של חכמינו הקדמוניים ואל יוצרים יהודיים לאורך הדורות. כאשר יוצרות ויוצרים מודרניים מבטאים מורכבויות אלה במפורש, הסיפור המקראי משמש להם מצע לביטויין.

⁵ נורית זרחי, **עצמות ועננים: מבחר שירים**, תל אביב 2010, עמ' 38-39 (אני מודה למשוררת שהרשתה לי לצטט את השיר).

